

**РОЛЬ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ,
СХИЛЬНИМИ ДО ДЕВІАЦІЇ**

Замашкіна Ольга Дмитрівна

к.пед.н., доцент

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

м. Ізмаїл, Україна

Анотація: У статті представлені результати теоретичного дослідження проблеми арт-терапевтичної роботи працівника соціономічної сфери з підлітками, схильними до девіації, визначені сутність і зміст феномену «підлітки, схильні до девіації» та цілюще значення арт-терапії як засобу соціальної корекції і профілактики девіантності підлітків.

Ключові слова: арт-терапія, девіація, підлітки, схильні до девіації, девіантна поведінка

Девіантні прояви у підлітків не є чимось унікальним і новим явищем у суспільстві. Однак його вивчення торкається найактуальніших проблем сучасності, пов'язаних з порушеннями будь-якого типу: делінквентна поведінка, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид. У сучасному суспільстві з'являються нові форми і види девіацій серед молоді, що не може не привертати увагу дослідників.

Необхідно зауважити, що підлітковий вік є одним найскладнішим і уразливим періодом у житті людини. Дитина-підліток, на відміну від дорослого, не володіє необхідними ресурсами для оцінки подій, що відбуваються з ним та свого положення у суспільстві, що постійно змінюється. Зазначений період розвитку людини має назву перехідного, так як у дитини відбувається найсильніший розвиток організму – перехід від дитячого до дорослого стану, під час якого

підлітки відчують не тільки фізичні зміни, але й емоційні, намагаються розібратися у собі, знайти своє місце у житті, у родині, серед однолітків.

Дослідженню девіацій присвячені філософсько-методологічні теорії зарубіжних вчених: Ф. Галь, Р. Гарофало, Ч. Ломброзо, Е. Хутан (антропо-біологічна теорія); А. Бандура, Е. Еріксон, К. Лоренц, Е. Фромм, З. Фрейд (психологічна теорія); В. Бонгер, Е. Дюркгейм, Ж. Кетле, Е. Сатерленд (соціологічна теорія) та багатьох інших. Методологічне підґрунтя вивчення девіантної поведінки представлено у працях В. Афанасьєва, Я. Гилянського, І. Кона, В. Целуйко. Психолого-педагогічні аспекти девіантної поведінки досліджували В. Баженов, І. Башкатов, С. Белічева, І. Зверева, О. Змановська, Ю. Клейберг і ін. У сфері корекційної педагогіки дослідженнями девіантної поведінки займалися: О. Бовть, Т. Головіна, О. Гуляр, Г. Дульнев, Т. Жук, І. Єременко, Н. Заваденко, Л. Занков, О. Кербіков, А. Лурія, В. Петрова, А. Петровський, Б. Пінський, В. Синьов, Л. Сухарева, І. Ушаков, Ж. Шиф та інші.

Різними аспектами арт-терапії займалися зарубіжні та вітчизняні науковці: психологи Г. Бурковський, А. Карабанова, мистецтвознавці Дж. Дебуффе, М. Ричардсон та соціологи М. Ессекс, К. Фростиг та інші.; різноманітний вплив арт-терапевтичних засобів - О. Афанасьєва, Е. Белова, Е. Заутова, В. Казакова, Т. Кисельова, Л. Лебедева, Н. Лисих, А. Сизова та ін.

Необхідно зазначити, що у науці психологія девіантної поведінки склалася як самостійна наукова і навчальна дисципліна, але, не зважаючи на це, у науковців не має єдиної точки зору на визначення терміну «девіантна поведінка». Наприклад, за Ю. Клейбергом, «девіантна поведінка - різні відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші вчені пропонують включити у це поняття лише порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (вбивство, наркоманія, алкоголізм і тому подібне), четверті, – соціальну творчість» [1, с. 7].

Девіантна поведінка завжди пов'язана з якоюсь невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності поширеним в суспільстві або групах нормам, правилам поведінки, ідеям, стереотипам, чеканням, установкам, цінностям.

За твердженням професора соціології Н. Дж. Смелзера (США), - «девіація насилу піддається визначенню, що пов'язане з невизначеністю і різноманіттям поведінкових очікувань. Девіація веде за собою ізоляцію, лікування, виправлення або інше покарання» [2, с. 78]. Вчений запропонував власну теорію соціальних детермінант колективної поведінки, девіації і соціального контролю, в якій виокремив три основних компоненти девіації: людину, якій притаманна певна поведінка; норму чи очікування, що є критерієм оцінки поведінки як девіантної; групу або організацію, що реагує на таку поведінку. Отже, девіантність Н. Дж. Смелзер визначає як відповідність або невідповідність вчинків соціальним очікуванням.

Серед різноманітних теорій і концепцій девіантної поведінки цікавими є дослідження психоаналітичної орієнтації, основоположником яких є З.Фрейд. Представники цієї теорії відмічають відчуття підвищеної тривожності, агресивності, прагнення до руйнівних дій.

З точки зору Я. Гилинського, поведінка, що відхиляється може бути як із знаком «мінус» - негативна, так і із знаком «плюс», тобто позитивна – наприклад, соціальна, наукова, технічна, художня творчість. Ця позиція була підтримана В.Н. Кудрявцевим. У сучасній науковій літературі можна знайти різні тлумачення поняття «девіантна поведінка». Так, В. Іванов трактує відхилення в моральному розвитку як «початкову стадію процесу асоціального формування особи» [3, с. 47]. А. Печенюк розглядає девіантну поведінку як таку, що «суперечить загальноприйнятим нормам і в своїх крайніх формах прояву має характер правопорушень, які не підлягають кримінальному покаранню» [4, с. 40].

Отже, будучи породженням соціально-економічних, культурологічних змін, названі характеристики девіантності служать показником, дзеркалом «суспільного буття і якості» населення.

У сучасній Україні ідеально сполучаються всі девіантогенні фактори – стан аномії, різка соціальна диференціація і поляризація, глибокий економічний кризис, соціальна дезорганізація тощо. У таких тяжких умовах дослідження

різних форм девіантності набуває особливої теоретичної і прикладної значимості.

Поведінка, що відхиляється характеризується як не відповідна віковим шаблонам і традиціям, є наслідком акселерації, ретрадації, гетерохронності розвитку. Наявність норми або стандарту поведінки, який ставить типові межі дитині певного віку, дозволяє розглядати її як таку, що більш або менш відхиляється від основного типу. Л. Виготський, враховуючи стандарт або норму, тобто дитину масового типу розвитку, виділів «відсталу дитину, примітивну із затримкою розвитку соціокультурного походження і дитину-дезорганізатора (як «важку», так і обдаровану)» [5, с. 73]. Отже, підліток з девіантною поведінкою - це, як правило, дитина-дезорганізатор.

Відтак, найчастіше, ярлик «девіантний» серед підлітків присвоюється недисциплінованим дітям, які звертають на себе увагу, використовуючи нецензурну лексику, порушуючи поведінку і пропускаючи уроки, епізодично вживаючи алкоголь і тютюн, влаштовуючи бійки та ін. Але, необхідно зазначити, що особливістю підліткового віку є неможливість провести межу між нормальною і патологічною поведінкою. Тому девіантом можна назвати того підлітка, який не просто одноразово і випадково відхилився від поведінкової норми, а постійно й систематично демонструє девіантну поведінку, що носить соціально-негативний характер.

У корекційно-педагогічній роботі з підлітками, схильними до девіації, виділяються такі напрями, як «компенсація недостатків у загальному розвитку підлітків, посилення діяльності в улюбленій справі, де можна домогтися добрих результатів (спорт, музика, техніка); нормалізація відношень підлітків з оточуючим світом; відновлення та стимуляція позитивних якостей особистості, які отримали незначну девіацію та формування ведучих позитивних якостей; накопичення навичок позитивної моральної поведінки; корекція і подолання пропусків у формуванні позитивних і викорінювання негативних якостей і шкідливих звичок» [6, с. 40].

Внутрішній світ молоді складний. Як допомогти підлітку, схильному до девіації у сучасному інноваційному світі? Загальновідомо, що мистецтво, будучи формою художньо-естетичного освоєння світу, відіграє істотну роль у формуванні загальної культури поведінки особистості. Воно містить в собі художньо-естетичні, гуманістичні, пізнавальні, моральні цінності, які впливають на її духовне становлення.

Найбільш повно і послідовно художні можливості людини проявляються в мистецтві: «Мистецтво є соціальне в нас, і якщо його дія вчиняється в окремій особистості, то це зовсім не означає, що його коріння і істота індивідуальні. Дуже наївно розуміти соціальне тільки як колективне, як наявність безлічі людей. Соціальне і там, де є тільки одна людина і його особисті переживання. І тому дія мистецтва, коли воно здійснює катарсис і залучає в цей очисний вогонь найінтимніші, саме життєво важливі потрясіння особистої душі, є дія соціальна», - зауважував Л. Виготський, розглядаючи соціальну природу мистецтва [7, с. 281].

Цілющі здібності мистецтва були усвідомлені ще в давнину, і зв'язувалися вони, перш за все, з катарсисом – очищенням - через сприйняття і вираз. Можна говорити, співати, малювати, грати, танцювати переживання, тобто перенести свої переживання на щось зовнішнє — музику, малюнок, танок, вірш, а потім вже побачити, почути, зрозуміти їх зі сторони. Серед різноманітності засобів профілактики девіацій в учнівській молоді особливе місце слід відвести можливостям арт-терапії («art» - мистецтво, «therapies» — лікування) як творчого самовираження.

Арт-терапія, що розглядається як спосіб стимулювання життєвих сил клієнта, конструктивної діяльності в соціумі з метою зміни важкої життєвої ситуації, є одним з досить нових методів соціальної роботи. Арт-терапевтичний напрямок розвивається в практичній психології, освіті та соціальній роботі і застосовується у лікувально-реабілітаційній, педагогічній та соціально-педагогічній діяльності як допоміжний метод у психотерапії (психодрама, художньо-творча діяльність, бібліотерапія), у лікувальній та спеціальній

педагогіці (казкотерапія, ігротерапія, кольоротерапія та ін), як здоров'язберігаючий напрям у педагогіці мистецтва і додатковій освіті, гуманітарно-естетичному вихованні. «Під час використання арт-терапевтичних методик у підлітковому віці необхідно враховувати потребу в самовираженні, а потім вже потребу в самопізнанні та ствердженні своєї особистості. У цьому віці арт-терапія представляє сприятливі можливості для реалізації цих потреб і є оптимальною формою проведення корекційної роботи», - як зауважує Н. Атаманчук [8]. Отже, мета застосування арт-терапевтичних засобів у роботі працівників соціальної сфери з девіантними підлітками – позитивний вплив на особистість засобами мистецтва і творчості та розвиток її духовного здоров'я, активізація сутнісних сил особистості.

Однією з переваг арт-терапії є можливість втілення, нехай навіть в ігровій, терапевтичній ситуації всіляких змін, які може придумати для себе підліток. І ці зміни знаходять втілення в творчій продукції, творчій діяльності. Арт-терапія розкриває творчий потенціал, спонукає втілювати те, що раніше здавалося неможливим. Творча діяльність тісно пов'язана з життям підлітка, наповненим багатою грою фантазії і символічною діяльністю, під час якої відбувається зміщення внутрішньої і зовнішньої реальності. Саме через творчу діяльність можна добитися розвиваючого і корегуючого ефекту в роботі з підлітками: вони ще не вміють ясно виражати свої думки, проте здатні малювати, ліпити, фантазувати. Саме методи арт-терапії, дозволяють підліткові виразити свій стан через малюнок, аплікацію, казку, пластилінову фігурку, гру тощо.

Залежно від дії на людину (лікувальну або коректувальну) і форми її організації (індивідуальна або групова) види арт-терапії в медицині і психології розрізняються. У науці і практиці існує величезна кількість різних методів арт-терапії, проаналізуємо деякі з них, які можна застосовувати відповідно зазначеної проблеми. Розкриємо дію найбільш розповсюджених з них.

Ізотерапія - малювання – це творчий акт, що дозволяє дитині-підлітку відчувати і зрозуміти самого себе, виразити вільно свої думки і відчуття, звільнитися від конфліктів і сильних переживань, розвинути емпатію, бути самим собою,

вільно виражати мрії і надії; вирішити проблеми з самооцінкою, поведінкою, стреси, сімейні негаразди та ін. Діти з величезним задоволенням беруться за справи з малюванням. Наприклад, при техніці «Вільний малюнок», підлітки можуть намалювати все, що їм хочеться, а по кольорах малюнків можна визначити емоційний стан дитини: чим темніше колір (чорний, темно-синій і ін.), тим в більш агресивному стані дитина знаходиться. У своїй творчості діти, не замислюючись, малюють те, що відчувають. Саме через творчу діяльність можна добитися розвиваючого і корекційного ефекту в роботі з дітьми.

Підлітків відрізняє підвищена ранимість і вразливість. Все, що зачіпає їх особу, викликає відчуття протесту. Тому і критику, і байдужість вони сприймають як образу і не здатні володіти емоціями, починаючи відразу ж активно виражати своє негативне відношення. В той же час підлітки розсудливі, дотримуються традиційних поглядів, зважають кожне своє слово, і це часто захищає їх від непотрібних конфліктів і інтенсивних переживань.

Сказкотерапія – один з найефективніших напрямів арт-терапії і психокорекції, який використовує можливості казки для розвитку і вдосконалення особи, вирішення нею своїх проблем і питань за допомогою захопливої подорожі в таємницю казки. Через казки з самого прищеплюють певні соціально-моральні цінності, формують картину світу підлітка.

Фототерапія - метод дії на психологічний стан людини за допомогою фотографії. Фотографія як різновид візуального мистецтва виконує лікувально-корекційні функції при консультуванні клієнтів. З її допомогою можна вирішувати різні психологічні проблеми підлітка, гармонізувати його особу і розвивати почуття прекрасного, творчі здібності тощо.

Музикотерапія - цілий психо-корекційний напрям (у медицині і психології), що має в своїй основі два аспекти впливу: психо-соматичний (у процесі якого здійснюється лікувальна дія на функції організму) і психо-терапевтичний (у процесі якого за допомогою музики здійснюється корекція відхилень в особовому розвитку, психоемоційному стані). Саме катарсична (що очищає)

дія музики дозволяє використовувати її у такій якості у корекційній роботі, особливо з дітьми, що мають проблеми в розвитку, спілкуванні тощо.

Останнім часом набули популярності й такі інноваційні напрями арт-терапії, як ландшафтна терапія, ігротерапія, танцювальна і театральна терапія, песочна і бібліотечна терапія, терапія із застосуванням спілкування з тваринами (різні види зоо- і анімалотерапії).

Очікуваними результатами корекційно-розвиваючої програми можуть бути якісні показники розвитку мотиваційно-особистісної сфери підлітків: основний показник – пониження рівня агресивності; підвищення рівня розвитку емоційно-вольової сфери; формування адекватної самооцінки (підвищення упевненості в собі); розвиток емпатії, соціалізації і позитивного відношення до інших людей.

Отже, використання мистецтва як терапії у соціальній роботі передбачає, що природний творчий процес може вирішити емоційні конфлікти, підсилити самопізнання і особове зростання, а також виказати й інші «лікувальні» дії на особу клієнта. Арт-терапія, заснована на непохитній вірі в потужну творчу силу людини, надає значні психотерапевтичні, розвиваючі, пізнавальні й інші дії, які, у свою чергу, приводять до позитивних деформацій соціально-психологічної сфери людини. Арт-терапевтичній дії можуть піддаватися різні категорії клієнтів соціальної роботи, що пов'язано з особливостями специфічного інструменту дії на клієнта - мистецтва.

Відтак, можна зазначити наступні достоїнства арт-терапії як засобу соціальної корекції і профілактики девіантності підлітків: через роботу з багатогранними символами мистецтва розвиваються мислення підлітка, розширюється його життєвий досвід, додається упевненість в собі. Важливо відзначити, що арт-терапія формує творче відношення до життя з її труднощами, уміння бачити різноманіття шляхів досягнення поставленої мети і вирішення проблеми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Клейберг Ю.А. Социальная работа и коррекция девиантного поведения подростков / Ю.А. Клейберг. – Кемерово, 1996. – 133 с.
2. Смелзер Н. Социология / Под ред. В. А. Ядова. — М.: Феникс, 1994. — 688 с.
3. Иванов В.Н. Девиантное поведение. Причины и масштабы / В.Н. Иванов // Социально-политический журнал. —1995. - № 2. – С. 47-50.
4. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько// Рідна школа. – 2012. - № 3 (березень). – С. 36 – 40.
5. Виготский Л.С. Психология развития как феномен культуры / Л.С. Виготский; под. ред. М. Ярошевского. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. – 512 с.
6. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения./ А. Коэн// Социология сегодня. – М., 1965.- 520 с.
7. Виготський Л. С. Психология искусства / Л. С. Виготський/ Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. - 480 с. URL: <https://www.marxists.org/russkij/vygotsky/art/psychologia-iskusstva.pdf>
8. Атаманчук Н. Арт-терапія як засіб вивчення та подолання бар'єрів у спілкуванні підлітків URL: <http://docplayer.net/76167312-Art-terapiya-yak-zasib-vivchennya-ta-podolannya-bar-ieriv-u-spilkuvanni-pidlitkiv.html>